

ნანული აზიკური

ქართული ხალხური მხატვრული ქსოვილები (თუშური ჯეჯიმიანი საფენ-საგებლები)

ქართულ ხალხურ მხატვრულ ქსოვილებს შორის ყურადღებას იქცევს საფენ-საგებლის ერთი ჯგუფი, „ჯეჯიმიანი საფენების“ სახელწოდებით, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოში იქსოვებოდა. თუშეთის ყოფას მათი ქსოვის ტექნიკა მეოცე საუკუნის პირველ ნახევრამდე შემორჩა. ამ ტიპის საფენები ცალკე შესწავლის საგანი არ ყოფილა. ადრე მათი თავისებურება და სახეები განვიხილეთ სხვა მხატვრულ ქსოვილებთან ერთად (აზიკური 1991, 46; 68). ამჟამად წარმოვადგენ ჯეჯიმიანი ნაქსოვების ერთი სახის ქსოვის ტექნიკას, მის თავისებურებასა და თვითმყოფადობას. ესაა სხვადასხვა ტექნიკის შერევით ნაქსოვი, სხვაგვარად შერეული სახის ქსოვილები – „ჯეჯიმიანი ფარდაგები“. აქვე ყურადღებას ვამახვილებ ხალიჩური იგივე ხაოიანი ქსოვილების აღმნიშვნელ ქართულ ტერმინოლოგიაზე, კონკრეტულად კი სიტყვაზე „ჯეჯიმიანი“, რადგან ხალიჩური ნაწარმის, სხვაგვარად ხაოთი, კვანძებით ნაქსოვი მხატვრული ქსოვილების სახელწოდებად „ჯეჯიმიანი“ მხოლოდ თუშეთში გვხვდება. უნდა აღინიშნოს, რომ იგი ტექნიკითა და ვიზუალურადაც მნიშვნელოვნად განსხვავებულია აღმოსავლეთის ქვეყნებსა და საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გავრცელებული მხატვრული ნაქსოვებისაგან, რომელთაც „ჯეჯიმი“ ჰქვია. ჯეჯიმები გავრცელებული იყო ფშავში, ხევსურეთში, საინგილოში, კახეთში, ქართლში, მთიულეთში, ქსნის ხეობაში, იმერეთში, სამეგრელოში, აჭარაში, მესხეთში... და მათი ნიმუშები დღემდეა შემორჩენილი. ჯეჯიმი ესაა უხაოო, გლუვი ზედაპირის მქონე საფენი, ის სიგრძეზე ფერადზოლიანი ქსოვილია; იგი დაქსელილია ხშირადდაყენებული, მაღალი გრების მქონე, სხვადასხვა

ფერის ქსელით, მოსაქსელად კი ერთფეროვანი ძაფია გამოყენებული, რომელიც ქსოვისას ქსელში იმალება, ესე იგი, ასეთი საფენის ზედაპირს ქსელი ქმნის. ამ ტიპის საფენები სათანადოდაა შესწავლილი ქართულ ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში, ეთნოლოგი ც. ყარაულაშვილის მიერ და მანვე ასეთი საფენების დამზადების ტექნიკას „ჯეჯიმური ქსოვა“ უწოდა (ყარაულაშვილი 1975, 149-162; 150, 159). ასევე იქნა გააზრებული და მიღებული ქართულ სიტყვახმარებაშიც. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ჯეჯიმური (ჯეჯიმურისა) ასეა განმარტებული: „ჯეჯიმის მსგავსი, ჯეჯიმის წესით ნაქსოვი, – ზოლიანი ჯეჯიმური ხურჯინი“ (ქეგლ 1964, (8) 1580). ჯეჯიმიანის და ჯეჯიმის სახელწოდებათა მსგავსების მიუხედავად, როგორც უკვე აღვნიშნე, თუშური ჯეჯიმიანი, ანუ ხაოიანი ნაქსოვები ქსოვის ტექნიკით სრულიად განსხვავებულია საქართველოში ფართოდ გავრცელებული მხატვრული ნაქსოვების ჯეჯიმებისაგან. მათ საერთო მხოლოდ ის აქვს, რომ ორივე სახის ნაქსოვებზე ქსელი ხშირადაა დაყენებული. ასევე, ხშირადაა დაყენებული ქსელი ხაოიან, ნანარმზეც და შესაბამისად ჯეჯიმიან საფენებზეც, რადგან ესეც სანახევროდ ხალიჩურად, ქსელზე ასხმული კვანძებით იქსოვება. ამ შემთხვევაში ქსელის სიხშირის მსგავსება ჯეჯიმებთან არაფერს ნიშნავს. აქ, შეიძლება, მხოლოდ ტერმინის მსგავსებასთან გვექონდეს საქმე. მათი სხვაობისათვის მნიშვნელობა აქვს იმასაც, რომ თუშეთში ასეთი ნაქსოვების აღსანიშნავად მხოლოდ „ჯეჯიმიანს“ ამბობენ, თანაც მისათითებელ საგანთან კონტექსტში, მაგალითად, „ჯეჯიმიან საგორავი“, „ჯეჯიმიან ფლასი“, ჯეჯიმიან ფარდაგი“ მაშინ როცა მხოლოდ ერთი სიტყვა ჯეჯიმი და ჯეჯიმები ცალკე აღებულ კონკრეტულ ნივთს აღნიშნავს. სიტყვა ჯეჯიმი ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით სპარსულიდან მომდინარეა: „[სპარს. ჯაჯიმ] 1. ფარდაგულად ნაქსოვი ზოლიანი ქსოვილი“

[ქეგლ 1964, (8) 1580]. ფარდაგულ ქსოვილში ნაქსოვის სწორი, უხაოო ზედაპირი იგულისხმება.

ამრიგად, ჯეჯიმიანი ქსოვილი იგივეა, რაც ხალიჩური – ხაოს კვანძებით ნაქსოვი. როგორც ცნობილია, ხალიჩური, ანუ ხაოიანი ნაქსოვები ქსელის, მისაქსელის და ქსელზე ასხმული კვანძებისაგან შედგება. უნდა აღინიშნოს, რომ აღმოსავლურ ხალიჩურ ნაწარმთან შედარებით ანალოგიურ ქართულ ნაქსოვებზე წარმოდგენილი ხაოს კვანძების ოდენობა გაცილებით ნაკლებია. ზოგადქართული ხალიჩური ნაწარმის მსგავსია თუშეთში წარმოდგენილი ხალიჩური ქსოვილების ერთი რიგი. აქ ქსელში კვანძებიან რიგებს შორის ორი ან მეტი მისაქსელია გატარებული. მაშინ როცა აღმოსავლურ ხალიჩებზე წარმოდგენილ ხაოიან რიგებს შორის მხოლოდ ერთი ან წყვილი მისაქსელია, ნაქსოვია უფრო წვრილი ძაფით და ხაოს სიმაღლე უფრო დაბალია. ქართულ ხალიჩებზე კი ხაოს სიმაღლე გაცილებით მაღალია. ერთ-ერთი მთავარი განმასხვავებელი ისიცაა, რომ ქართულ ხაოიან ნაწარმს ქსელი მაღალი გრეხის შალის ძაფისგან აქვს გაბმული, აღმოსავლელ ხალხთა მხალიჩეობაში კი ხაოიანი ქსოვილებისათვის აუცილებლად ბამბის ძაფია გამოყენებული.

თუშური ჯეჯიმიანი ნაქსოვების რამდენიმე სახეა ცნობილი: ბითუმჯეჯიმიანი // გამტკიცულჯეჯიმიანი – ნაქსოვის მთელი ფონი ფერადოვანი ხაოს კვანძებითაა ერთიანად მოფენილი. კვანძებიან რიგებს შორის მისაქსელი ორჯერაა გატარებული, ესენია: „ჯეჯიმიანი ფლასები“, „ჯეჯიმიანი საგორავები“, „ჯეჯიმიანი ფარდაგები“ და „ჩულები“ – ცხენის აღკაზმულობის მოსადეგარი. ამავე ჯგუფის და მეორე სახის ჯეჯიმიან ქსოვილებზე მისაქსელი ოთხჯერაა გატარებული და ფორმით ვიწრო და გრძელია, ესენია „ჯეჯიმიანი საგორავები“. არის აგრეთვე ამავე ჯგუფში შემავალი, ოღონდ შერეული სახის „ჯეჯიმიანი“ და „თხლადჯეჯიმიანი“ ნაქსოვები. ესენია შერეული ტექნიკით ნაქსოვი სხვადასხვა ფორმისა და დანიშნულების საფენები.

ასეთ საფენებზე შერეული ტექნიკა გულისხმობს იმას, რომ ერთ, კონკრეტულ ნაქსოვზე ერთდროულადაა წარმოდგენილი ქსოვის ფარდაგული (უხაოო, გლუვი ფონი) და ხალიჩური (ხაოიანი) ტექნიკა. ასეთი ნაწარმიც ორი სახისაა: „თხლადჯეჯიმიან საფენებზე“ ქსელი ფერადია და ხალიჩური დაქსელვის შესაბამისად ხშირადაა დაქსელილი. მისაქსელიც ფერადია და მხოლოდ ნაწილობრივ არის ქსელში მიმაღული, რაც ფერის გარდამავალი ტონის ეფექტს იძლევა და სილამაზეს ჰმატებს. ასეთ საფენზე ხაოს ფერად-ფერადი კვანძები კი 3-4 სმ სიგრძის არის და 6-8 მისაქსელის ინტერვალითაა წარმოდგენილი.

თუშურ ჯეჯიმიან ქსოვილებზე ნაქსოვის განსხვავებულობას ქსელის სიხშირე განაპირობებს; იგი, შერეულ ტექნიკასთან ერთად, ნაქსოვის ტიპის განმსაზღვრელია. ჯეჯიმიან ნაქსოვებზე ქსელი უხაოო, ფარდაგული ნაქსოვის ქსელთან შედარებით უფრო ხშირადაა გაბმული, თითქმის მიჯრით. აქ ქსელებს შორის მანძილი 1-1.5 მმ თუ იქნება, მაშინ როცა საფარდაგედ გაბმულ ქსელებს შორის მანძილი 2-4 მილიმეტრია.

დანიშნულების მიხედვით „ჯეჯიმიანი საგორავები“ ვიწრო და გრძელი საფენებია და გამოიყენება საცხოვრებელ, სამყოფო სახლში კედლის მთელ სიგრძეზე, კედლიდან კედლამდე მწვდომ დასაჯდომ ტახტზე გადასაფარებლად. მართკუთხა ფორმის „ჯეჯიმიანი ფლასები“ სანოლ ტახტზე გადასაფარებლად იხმარება. გამოიყენება კედლის სამშვენისებადაც. „თხლადჯეჯიმიანი საფენები“ ლოგინებსა და საოჯახო ბარგზე გადასაფარებელი დანიშნულებისაა.

ამავე ჯგუფის ხაოიან ნაქსოვებში ჯეჯიმიანი საფენების განსხვავებულ სახეს ქმნის „ჯეჯიმიანი ფარდაგები“. ასეთ მხატვრულ ქსოვილებზე ფონი ტილოსებრი ხლართით, ფარდაგულად, სხვაგვარად უხაოდაა ნაქსოვი, გლუვია. ორნამენტები კი ფერადოვანი კვანძებითაა წარმოდგენილი, ფერადი ხაო აქ ორნამენტის ფორმას და სახეს ქმნის. თუშური სახელწოდებით

ასეთი საფენიც „ჯეჯიმიანია“ – რადგან ისიც ნაწილობრივ ხაოს კვანძებითაა ნაქსოვი. ამ სახის საფენებშიც ქსელი ხშირადაა დაყენებული, მხოლოდ შავი ფერისაა და მისაქსელიც შავი ფერის ეყრება, რათა ორნამენტის კონტური უფრო კარგად გამოიხატოს. ეს არის ერთადერთი ნაწარმი თუშურ მეფარდაგეობაში, სადაც, ქსელის მსგავსად, მისაქსელიც მაღალი გრეხისაა. ამ სახის ჯეჯიმიანი ფარდაგები თვითმყოფადია თუშეთსათვის.

„ჯეჯიმიანი ფარდაგები“ დიდი ზომისაა, 5-6 და ზოგჯერ მეტი კვადრატული მეტრია. კედელს მთელ სიმაღლეზე ფარავს, ეფინება ტახტს და იატაკამდე ეშვება. საქართველოს სხვა რეგიონებში მხატვრული ქსოვილის ეს ტიპი არ გვხვდება და რამდენადაც მიმინვდა ხელი, არც სხვა ხალხების ტრადიციულ მხატვრულ ქსოვილებშია მსგავსი რაიმე. ქსოვის ამ სტილს თანამედროვე ყოფაში წარმატებით იყენებენ მხატვარი-დიზაინერები, გობელენის ოსტატები და ფაბრიკული წარმოების ნაქსოვებშიც მსგავსი ტექნიკა ფართოდაა წარმოდგენილი. ასევე წარმატებითაა წარმოდგენილი მხატვრულ ხალიჩებზე სხვადასხვა სიმაღლეზე გაკრეჭილი ხაო, რაც ლამაზ, განსხვავებული რელიეფის მქონე ეფექტს იძლევა. ამ ტექნიკას ფართოდ იყენებენ აბრეშუმის ქსოვილების დამზადებისასაც – ნახევრად ხავერდოვანი სახის შესაქმნელად. განსაკუთრებით ფართოდ გვხვდება ეს ტექნიკა ჩინურ მებალიჩეობაში. ტრადიციული ნაქსოვის ეს სახე მხოლოდ თუშეთში გვხვდება. აქ, ამ ტექნიკით საფენ-საგებლებს სხვა ტრადიციული საფენ-საგებლის გვერდით ძველთაგანვე ქსოვდნენ. ხალიჩების მცოდნე, გერმანელი ექსპერტის უდო ჰირშის გამოკვლევით ამ ტექნიკით ნაქსოვი მხატვრული ქსოვილების ქსოვის ტრადიცია მსოფლიოს სამკუთხეში იყო ცნობილი – მაროკოში, ბოლივიასა და საქართველოში, ესე იგი ტრადიციული მხოლოდ ამ სამ ადგილას იყო. საქართველოში კი თუშეთის ყოფამ შემოინახა და სამეცნიერო ანალიზისათვის საკმაო ოდენობის ნიმუშებია შემორჩენილი.

ძველებური ჯეჯიმიანი საფენების ნიმუშებში მთლიანად გეომეტრიული ორნამენტებია წარმოდგენილი, მოგვიანებით კი, მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან და მეოცე საუკუნის ოცდაათიან-ორმოციან წლებში, მსგავსად სხვა, პარალელურად არსებული უხაოო ქსოვილებისა, აქაც ჩნდება სტილიზებული მცენარეული ორნამენტები, ზოომორფული და ანთროპომორფული ფიგურები. შესაბამისად, ძველ ნიმუშებში მცენარეულ საღებავებში შეღებილი ძაფია გამოყენებული. მეცხრამეტე-მეოცე საუკუნეების მიჯნაზე ჩნდება ქიმიურ საღებავებში შეღებილი ფერები და მეცხრამეტე საუკუნის ოცდაათიანი წლებიდან ადგილს მთლიანად ქიმიური საღებავები იკავებენ.

„ჯეჯიმიანი ფარდაგების“ ზომები თუშების მთიდან ჩამოსახლების და ბარში საბოლოოდ დამკვიდრების შემდეგ (მეოცე საუკუნის პირველი ნახევარი), ბარის მაღალჭერიანი ოთახების შესაბამისად, კიდევ უფრო გაიზარდა.

თითქმის ყველა, დიდი ზომის, „ჯეჯიმიან ფარდაგებზე“ წარმოდგენილია ლიტერატურაში კარგად ცნობილი და ქართულ მხატვრულ ქსოვილებზე ფართოდ გავრცელებული ტრანსნაციონალური ორნამენტის გამოსახულება: ესა სიცოცხლის დაბადებასთან დაკავშირებული ორნამენტი, რომელსაც აუცილებლად ახლავს ცისკენ მიმართული, საფენზე ვერტიკალურად აზიდული სიცოცხლის ხის მოტივი, რომელსაც ჩარჩოდ, ხშირად, ალვის ხის ორნამენტი აქვს შემოვლებული. დედის ორნამენტი ესაა მინიერი სანყისი, სიცოცხლის ხე – ცისკენ სწრაფვა, ამალღება და განვითარება. თუშურ ჯეჯიმიან ფარდაგებზე ქალის ამგვარ სტილიზებულ, სიმბოლურ გამოსახულებას რამდენიმე ადგილას გამოკვეთილად აქვს ჩაქსოვილი თვალები – მარადიული სიფხიზლის სიმბოლო – დედის წილხვედრი ვალდებულება. ამგვარ ორნამენტიანი საფენები სახლს განსაკუთრებულ სითბოს და სიმყუდროვეს სძენს.

ზოომორფული ორნამენტებიდან ხშირია ვერძის, ხარის, ირმის ან ირმების, ცხენისა და ფრინველების – პეპლების, ჩიტების, მამლის გამოსახულებანი; აქვეა წარმოდგენილი საყოფაცხოვრებო ნივთებიც – დოქები, ჭიქები, ბარძიმი, ფილა...

მხატვრულმა ქსოვილებმა თანამედროვე საოჯახო მოხმარების ფუნქცია დაკარგეს. აქ აღწერილი უნიკალური ჯეჯიმიანი ფარდაგებიც აღარ იქსოვება და გარდასული დროის ნიმუშებადღაა შემორჩენილი.

სტატიაში წარმოდგენილი მასალიდან ჩანს, რომ თუშური „ჯეჯიმიანი საფენების“ თავისებურებას და თვითმყოფადობას ქმნის ერთი და იმავე ნაქსოვზე ერთდროულად წარმოდგენილი ქსოვის ერთზე მეტი ტექნიკა, ესაა: ქსელისა და მისაქსელის ტილოსებრი ან ფარდაგული ხლარი, გლუვ ფონზე წარმოდგენილი ხაოს გაბნეული კვანძები ან ხაოს კვანძებით კომპაქტურად შეკრული მოტივები.

საინტერესოა რატომაა ტერმინებს შორის ასეთი მსგავსება საქართველოში ფართოდ გავრცელებულ უხაოო ჯეჯიმიური ქსოვის „ჯეჯიმებსა“ და მხოლოდ თუშეთში წარმოდგენილ ხაოიან „ჯეჯიმიან საფენებს“ შორის. თვით „ჯეჯიმით“ სახელდებული ქართული საფენები (ყარაულაშვილი 1975, 150) ქსოვის ტექნიკით სრულიად განსხვავებულია აღმოსავლური და მათ შორის თურქული „ჯიჯიმებისაგან“ (Belkis 1982, 55-60). ეს ცალკე კვლევის საკითხია. ამჯერად ჩვენთვის საინტერესოა თუშეთში წარმოდგენილი ხაოიანი საფენების აღმნიშვნელი სიტყვა „ჯეჯიმიანი“. ცნობილია, რომ სიტყვა ჯეჯილი პურეულის (ხორბლის, ქერის...) აღმონაცენის გარდა, ქართლურ დიალექტში ხაოიანი ქსოვილების აღსანიშნავადაც გამოიყენებოდა. როგორც ჩანს, ახლად აღმოცენებული ჯეჯილისა და ფარდაგის ხაოს გარეგნული მსგავსების ნიადაგზე ენობრივი კოლექტივის ცნობიერებაში მოხდა ე.წ. ასოციაციური მეტონომია. ხაოიანმა ნაქსობმა მიიღო ჯეჯიმის, იგივე ჯეჯილის სახელწოდება (აზიკური 1999, 48). შესაძლოა ადრე ამ სიტყვას ამავე შინაარსით

საქართველოს სხვა რეგიონებში, მათ შორის თუშეთშიც გავრცელების დიდი არეალი ჰქონდა. თუშეთის ყოფამ ის დღევანდლამდე შემოინახა. ასეთ საფენებზე ჯეჯიმიებს არავინ ამბობს, ეს არის გამოკვეთილად ჯეჯიმიანი, ანუ ჯეჯიმის – ხაოს მქონე საფენი. ჩანს აქ საქმე გვაქვს ქსოვილის გარკვეული სახის აღმნიშვნელ ძველ ქართულ სიტყვასთან, რომელიც ჯეჯილის ასოციაციით გაჩნდა. როგორც ქსოვის სხვა მრავალი ძველი ქართული ტერმინი ესეც დავინყებას მიეცა და დღევანდლამდე ის მხოლოდ თუშეთის ყოფამ შემოინახა. ხალხურ ქსოვილებზე, ჩემი მუშაობის ადრეულ ეტაპზე უფროსი თაობა კარგად განასხვავებდა ქსოვილთა სახეობებს და რომელთა დაფიქსირებაც მე მოვასწარი. დღეს თუშეთშიც ისევე როგორც მთელს საქართველოში, შალის მხატვრული ქსოვილების აღმნიშვნელი სხვადასხვა დასახელება დავინყებას ეძლევა და ყველგან შალის სხვადასხვა ტექნიკით ნაქსოვ ნაწარმს ხალიჩებად მოიხსენიებენ, რაც ხალიჩური (ხაოიანი) ნაწარმის პოპულარიზაციამ განაპირობა.

თუ მისაღებია ის მოსაზრება, რომ თუშეთში ხაოიანი ნაქსოვების აღმნიშვნელი სიტყვა „ჯეჯიმი“ იგივეა რაც ამავე შინაარსით დატვირთული, ქართლში გავრცელებული სიტყვა „ჯეჯილი“, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ის გაჩნდებოდა გარკვეული სახის, შედარებით თხლად განფენილი ხაოს კვანძებიანი ქსოვილის აღსანიშნავად. ის როგორც ჩანს, ახლადამონვერილი ჯეჯილის (პურეულის აღმონაცენი) ასოციაციით შექმნილი სიტყვაა.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე შეიძლება ვთქვათ, რომ ძველი ქართული ხაოიანი ნაწარმის აღმნიშვნელ ტერმინებს ემატება ჯეჯიმიც, იგივე ჯეჯილი, როგორც თხლად ან ფარდაგულ ფონზე ასეე თხლად, ოღონდ ჯგუფ-ჯგუფად (ორნამენტის შესაბამისად) წარმოდგენილ ხაოთა აღმნიშვნელი ტერმინიც,

რომელსაც სპარსულ სიტყვა „ჯაჯიმთან“, ფონეტიკური მსგავსების გარდა, სხვა საერთო არა აქვს რა.

დამონმებული ლიტერატურა:

აზიკური, ნ. (1999), თუშური ფარდაგი, თბილისი, „კუნა გეორგიკა“.

ქეგელ (1964) ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი ტ. 8, თბილისი, „მეცნიერება“.

ყარაულაშვილი, ც. (1975), ქსოვილების დამზადების ხალხური წესები აღმოსავლეთ საქართველოში („ჯეჯიმური ქსოვა“) // საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე. XXXI-B, თბილისი, გვ. 149-164, „მეცნიერება“.

Belkis, B. A. (1982), Kilim-cicim zili-sumak, Istanbul (თურქულ ენაზე).

Nanuli Azikuri

Georgian Artistic Tradition of Folk Weaving (‘*Jejimi*’ style covers and rugs from Tusheti)

The paper discusses one of the artistic traditions of textile weaving widespread in Tusheti, the weaving process of which represents the simultaneous application of several types of traditional techniques. The term describing the tradition of "jejimi cover" (jejimiani sapheni) is analysed. It is assumed that "jejimi" could be the same as "jejili" in Kartlian dialect, which, in addition to meaning the newly germinated cereal in a field, was also used to denote the tufty fabric. It seems that on the basis of the external similarity of "Jejili" and the tuft of a rug, the so-called associative metonymy took place in the consciousness of the linguistic community. Thus, the weaving of a textile with a tufty, velvety surface acquired the name Jejimi (i.e., the same as Jejili).